

A SZÉKELY ÍRÁS EREDETÉRŐL DIÓHÉJBAN

Sándor Klára

egyetemi docens,

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Kulturális Örökség és Humán Informatikátudományi Tanszék

A székely írás eredetének kérdése a kezdetektől szorosan összefonódott a hun hagyomány-nyal (erről Sándor, 2011). Kézai Simonnál maradt fenn az írás első említése, de az írásról később toposzként továbbörökített jellemzőket (hogy a székelyek kiválóságai miatt örizték meg a hun hagyatékot, és betűiket fába róják) Thuróczy János dolgozta ki, összefüggésben azzal, hogy Mátyás szívesen láttatta magát második Attilaként, s a székely írás mint a hun rokonság bizonyítéka körül kultusz alakult ki az udvarban (Sándor, 2014a). A 19. század második feléig általánosan elfogadták, hogy a székelyek írása hun hagyaték. Ma már csak a dilettáns irodalomban él ez a nézet.

Nem előzmény nélkül, de a székely írással kapcsolatos kételkedés a 19. század második felében erősödött föl. Hunfalvy Pál (1881) szerint a 17. században szerkesztették össze a székely ábécét. Réthy László (1888) szerint a „hun-székely írás” a héber írás mintájára készült gyártmány. Ez a nézet modernizált formában született újjá (Horváth, 2006), s noha tarthatatlan, hiszen a karácsonyfalvi és a vargyasi felirat a 13–14. század fordulóján készült (Benkő, 1994), népszerűvé vált abban a laikus diskurzusban, amely a székely írást szélsőjobboldali politikai szimbólumként azonosítja.

A tudományos kutatás régóta a török írás(ok) irányában keresi az előzményeket. Elsőként Nagy Géza (1895) keresett egyezéseket a keleti türk és a székely jelsorban, kisebb módosításokkal a grafémakészlet mintegy felét egyezőnek találta, s ő vetette föl, hogy a székely jelek között görög eredetűek is vannak. A kutatás sokáig ezen a vonalon haladt, azzal a módosítással, hogy a görögnek tartott jelek egy része glagolita eredetű, később a görög helyett a cirillt jelölték meg az *f*, *h*, *l* lehetséges forrásaként.

A 20. században egyre több emlék került elő az egykori Kazár Kaganátusból, így a hangsúly a keleti türk kapcsolatokról a Kelet-Európában talált emlékek ábécéire került, különösen a szarvasi tűtartó (Róna-Tas, 1985) fölbukkanása után, amelynek írása azonos a nagyszentmiklósi kincs feliratainak írásával. Nincs viszont konszenzus abban, hogy a székely írás hány jelét lehet összefüggésbe hozni a keleti türk írással. Németh Gyula (1934) szerint tizenhatot, Vásáry István (1974) szerint ötöt biztosan, tizenegyet valószínűleg, Róna-Tas András (1996) szerint biztonságosan csak kettőt.

Az utóbbi évtizedekben jelentősen módosult, amit a kelet-európai török írásokról tudunk – a legfontosabb, hogy nem nevezhet-

jük őket kelet-európainak. Az emlékek többsége az egykori kazár, dunai bolgár és avar területekről került elő. Ezek az emlékek nem azonos, de átfedéseket mutató ábécékkel készültek. Még nincsenek megfejtve, de valószínű, hogy felirataik török nyelvűek. Jó ideig egyetlen olyan ázsiai emlék volt ismeretes, a Talasz mentéről, melynek ábécéje nem a keleti türk, hanem a kelet-európai emlékekkel mutat hasonlóságot. Később nagy számban találtak Ázsiában nem keleti türk írással készült kőbe vésett feliratokat is. A nem keleti türk írással készült emlékeknek vannak összegzéseik (például Tryjarski, 2002–2004), de az előrelépéshez szükség lesz az emlékek pontos kiadását tartalmazó korpuszra.

Dimitrij Vasil'ev (2005) elmélete szerint a nomád őshazában, az Altaj környékén kezdtek kialakulni tulajdonjegyekből, törzsi jelképekből etnikai és regionális jellegzetességeket mutató török írásváltozatok. Az I. Türk Kaganátus alatt a többféle írást még nem egységesítették, viszont a korábban kialakult ábécétet a nyugatra húzódó török törzsek magukkal vitték. A II. Türk Kaganátusban erős szogd hatás mellett létrehozták és normává emelték a keleti türk írást. A nyugati törökségnél elmaradt az egységesítés, a helyi hagyományokkal kölcsönhatásban változtak tovább az ábécék. Ezzel a közös alappal magyarázható, hogy van olyan kazár emlék, a kijevei levél (Golb – Pritsak, 1982), amelyet a keleti türk ábécé segítségével sikerült elolvasni, és hogy egymástól nagy távolságra talált emlékek között szorosabb viszony mutatkozik, mint a földrajzilag egymáshoz közelebb esők között.

Vasil'ev elmélete jól magyarázza, miért mutat a székely ábécé több hasonlóságot a keleti türk feliratok jenyiszjeji csoportjával: ezekben periférikus helyzetük miatt, s mert

készítőik már a kirgizek voltak, több helyi hatás érvényesülhetett, s későbbi keletkezésük ellenére több archaizmus maradhatott, mint a kaganátus központjában a türk használatban. Visszatérnünk nem lehet a székely írás közvetlen keleti türk származtatásához, a székely írás elődje Kelet-Európában alakulhatott ki, de Vasil'ev elmélete arra int, hogy nyitottabbnak kell lennünk a keleti türk betűsorral való egyezésekre, és jobban kell figyelniük arra, hogy a helyi használat akár nagyobb változásokat okozhatott a nyugati törökség írsaiban.

A székely írás történetét biztosan datálható emlékekkel a 13. századig tudjuk visszakövetni, az avar kori emlékek a 8. századból származnak, ezért sokáig keresték a „hiányzó láncszemeket”. Nem biztos azonban, hogy közelebb jutunk a székely írás eredetéhez, ha a Kárpát-medencében fölbukkan egy 10–11. századi emlék. Példa erre a homokmégyhalmi honfoglaló sírban talált tegezborító felirata (Dienes, 1994), amely nem a székely írás elődábécéjével készült, a legközelebbi párhuzamokat Vasil'ev (1994) szerint a tuvai ajmur-lügi temetőben talált íjcsontlemezre karcolt jelekkel mutatja. Abban sem segít a halomi lelet, hogy mi volt a művelődéstörténeti háttere a török eredetű *ír* és *betű* szónak. Az *ír* új etimológiája (Róna-Tás – Berta, 2011) egyértelműen arra utal, hogy valamilyen rótt, vésett írásbeliség állt mögötte. A székely írás elődje akkor jöhetne szóba, ha bizonyítani tudnánk, hogy egykor a teljes magyarság ismerte, ennek azonban semmi nyoma. A halomi felirat egyelőre magányos, s elgondolkodtató, hogy a sok ezer föltárt honfoglaló sírből eddig ez az egyetlen, biztosan írást tartalmazó lelet. Az avar kori sírokban gyakoribbak a feliratos tárgyak (Vásáry, 1972; Juhász, 1983; Szalontai – Károly, 2013).

Fontosabb a székely írás szempontjából a Bodrog–Alsóbűn előkerült fűvókatöredék (Vékony, 2004), formailag az ezen látható négy jel mindegyike egyezik a székely írás jeleivel, de egyelőre nincs biztos olvasatuk. Az őskohót a IO. vagy a II. században építették, és közel esik azokhoz a területekhez, ahol egyébként ebben az időben székelyek élhettek.

A székely írás eredetének föltárásához rekonstruálni kell alap-betűkészletét. A székely írás rétegződést mutat, és tudatos alakítás(ok) eredménye. Összeállítói arra törekedtek, hogy a jelek olvasata egyértelmű legyen, egy kivétellel egy fonémának egy graféma felel meg és fordítva. A betűket formailag egymáshoz illesztették, egy sorba illeszkedik az *s, g, l* illetve az *r, cs, z* jele (Vásáry, 1974; Sándor, 1996). A *j, ő és u* jele viszonylag kései lehet, és latin hatás is közrejátszhatott kialakításukban; a palatalizált fonémák jeleiben a *ly* kivételével jól látszanak a ligatúrákból önálló grafémává alakítás nyomai; a *c, gy, ty, u, zs* jele hangtörténeti okokból nem lehet a 13. századnál korábbi (Sándor, 2014b).

Az alapréteg rekonstruálásakor figyelembe kell venni, hogy a székely írás több változatban létezett, és ugyanaz a változat is megjelenhet eltérően, ha más az írást hordozó anyag. Az emlékek filológiai elemzésének kell kiszűrnie az egyéni írásmódokat, megállapítania az emlékek betűkészletét, belső rendszerét, egymáshoz való viszonyát. Ez után bonthatjuk vissza rétegenként a székely ábécét, hogy eljussunk a legkorábbi változathoz, amelyet már össze lehet vetni más írásokkal (Sándor, 1996). Az átadó és az átvett rendszer

között nagyobb különbségek lehetnek, hiszen az írásrendszereket sokszor már az átvételkor jelentősen átalakítják, hogy alkalmasabbá váljanak az új nyelv lejegyzésére.

Ilyen átalakításnak vélik az *f, h, l* kölcsönzését a cirill, az *e* és *o* átvételét a glagolita ábécéből. Érdemes lesz újragondolni, valóban e forrásokból eredeztethető-e ezek a grafémák: hangtani okok legfeljebb az *f* és esetleg a *h* átvételét indokolnák. Az *f* cirill származtatása sem problémamentes, a többi érintett grafémáé még kevésbé (Sándor, 2014b). Lehet, hogy nem találunk a jelenleg elfogadottnál jobb megoldást, de kidertülhet, hogy a tudományos hagyomány követése miatt tartjuk fenn még mindig a glagolita és cirill ábécéből való átvételek tanát.

A székely írással gyakran érvelnek amellet, hogy a székelyek török etnikumként csatlakoztak a magyar szövetséghez (Kristó, 1996; Kordé, 1997). A székely írásnak a tudós használatot leszámítva egyetlen emléke sincs, amely ne volna székelyekhez köthető (beleértve lehetségesen az alsóbüi fűvókat), így nem alap-talan ez a nézet. Ám csak akkor jó ez az érv, ha a székelyek nem Erdélyben ismerték meg az elődábécét. Végleges ítéletet nem hozhatunk, amíg az alsóbüi fűvókának nem lesz kielégítő olvasata, de fölfedezése növelte annak a valószínűségét, hogy az Erdélybe települő székelyek már vitték magukkal a 13. században jelentősen megreformált írásuk elődjét.

Kulcsszavak: *székely írás, székely írás eredete, hunhagyomány, kelet-európai török írások, homokmégy-halomi lelet, alsóbüi fűvóka*

IRODALOM

- Benkő Elek (1994): Középkori rovásfelirat Vargyasról. *Magyar Nyelv*. 90, 4, 487–489.
Dienes István (1994): Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in

der Umgebung von Kalocsa. *Folia Archaeologica*. 43, 5, 167–180.

- Golb, Norman – Omeljan, Pritsak (1982): *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Cornell University Press, Ithaca

- Horváth Iván (2006): *Gépeskönyv*. Balassi, Budapest
- Hunfalvy Pál (1881): *Die Ungern oder Magyaren*. Prochaska, Wien–Teschen
- Juhász Irén (1983): Ein AWARENZEITLICHER Nadelbehälter mit Kerbschrift aus Szarvas. *Acta Archaeologica*. 35, 5, 373–377.
- Kordé Zoltán (1997): Gondolatok a székely eredetkérdésről. *Aetas*. 2–3, 7–31.
- Kristó Gyula (1996): *A székelyek eredetéről*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.) Szegedi Középkorász Műhely, Szeged
- Ligeti Lajos (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai, Budapest
- Nagy Géza (1895): A székely írás eredete. *Ethnographia*. 6, 269–276.
- Németh Gyula (1934): *A magyar rovásírás*. (Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve II/2.) MTA, Budapest
- Réthy László (1888): Az úgynevezett hun-székely írás. *Archeológiai Értesítő*. 8, 54–60.
- Róna-Tas András (1985): A szarvasi tűtartó felirata. *Nyelvtudományi Közlemények*. 87, 225–248.
- Róna-Tas András (1996): *A honfoglaló magyar nép*. Balassi, Budapest
- Róna-Tas András – Berta Árpád (2011): *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. (*Turcologica* 84) Harrassowitz, Wiesbaden
- Sándor Klára (1996): A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*. 58, 1–2, 83–93. • <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00011/07sandor.htm>
- Sándor Klára (2011): *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Typotex, Budapest
- Sándor Klára ([s. a.] 2014a): A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Szentpéteri József – Sudár Balázs (szerk.): *Magyar őstörténet – tudomány és hagyományörzés*. Budapest
- Sándor Klára ([s. a.] 2014b): *A székely írás nyomában*. Typotex, Budapest
- Szalontai Csaba – Károly László (2013): Runiform Fragments of the Late Avar Period from Hungary. *Acta Orientalia Hungarica*. 66, 4, 365–396. • https://www.academia.edu/5400323/Runiform_fragments_of_the_late_avar_period_from_hungary_Acta_Orientalia_Academiae_Scientiarum_Hung_66_4_2013_
- Tryjarski, Edward (2002–2004): *Runes and Runelike Scripts of Eurasian Area 1–3*. (*Archivum Ottomanicum*) 20, 21, 22, 5–80, 5–90, 173–212.
- Vásáry István (1972): Runiform Signs on Objects of the Avar Period (6th–8th cc. A.D.). *Acta Orientalia Hungarica*. 25, 335–347.
- Vásáry István (1974): A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete. *Keletkutatás*. 1974, 159–171.
- Vasil'ev, Dimitrij (1994): Versuch zur Lösung der Kerbschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen. *Folia Archaeologica*. 43, 181–191.
- Vasil'ev, Dimitrij (2005): The Eurasian Areal Aspect of Old Turkic Written Culture. *Acta Orientalia Hungarica*. 58, 323–330. DOI: 10.1556/AOrient.58.2005.4.1
- Vékony Gábor (2004): *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap, Budapest

